

Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, 'Sosyal Mesele' ve 'İçtimai Siyaset'

AYKUT KANSU

118

Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu 1930'lu yıllardan emekli olduğu 1973 yılına kadar sürdürdüğü İstanbul Üniversitesi'ndeki öğretim üyeliğinin yanı sıra hem bu yıllar boyunca neredeyse tek başına yayımladığı *İş* -sonradan *İş ve Düşünce* dergisi hem de kurduğu ve yönetiminde etkili olduğu dernekler aracılığıyla Türkiye'deki sosyal, siyasal ve ekonomik hayatla ilgili konular üzerine sürekli olarak fikirler üretmiş ve politika belirlenmesinde hiç de küçümsenmeyecek başarılar elde etmiş bir 'sosyal bilimci' - bundan daha da önemlisi, radikal sağ düşünceye sahip bir ideolog- olarak Türkiye düşünce tarihi üzerine yapılacak çalışmalarda ciddi incelemeyi hak eden biridir. Doğrudan Kemalist iktidarın bir parçası olmayan ama bu iktidara meşruiyet sağlayan bir ideolojik devlet aygıtının -yani üniversitenin- etkili bir üyesi olan Fındıkoğlu, konumunun kendisine sağlamış olduğu 'görelî özerklik' nedeniyle gündelik birtakım konularda -örneğin 'Dil Devrimi' konusunda- günün iktidarıyla tam anlamıyla uyuşmayan fikirleri savunarak bazen Kemalist düşüncenin çeperlerinde dolaşıyormuş gibi görünmesine rağmen aslında Kemalist ideolojide varolan ve bugüne kadar kolay kolay çözülememiş iç çelişkileri kendi düşünce dünyasında resmî ideolojiden görece tutarlı bir biçimde ortaya koymuştur. Bu nedenle de, Türkiye'deki resmî ve gayriresmî radikal sağ düşüncenin ve bunlar arasındaki ilişkinin daha iyi çözümlenebilmesi açısından incelenmesinde fayda olan biridir (Güngör, 1991: 176-203; Türkdoğan: 1977).

AŞIRI MUHAFAZAKÂR DÜŞÜNCENİN TEMELLERİ

Radikal sağ düşüncenin temellerinde 18. yüzyıl sonlarında ortaya çıkan ve oldukça kısa bir sürede dünyayı dönüştüren iki önemli olayın - yani, İngiltere'de başlayarak tüm sosyal ve ekonomik yapıyı etkileyen Sanayi Devrimi ile siyasal yapıyı değiştiren Fransız Devrimi'nin- radikal bir eleştirisi yatmaktadır. Buna Aydınlanma Çağı'na ve onun düşünsel alanda getirdiklerine duyulan şiddetli tepki de eklenince, hem dünyada hem de Türkiye'de radikal sağ ideolojinin hangi konularda aşırı duyarlı olabileceğini kestirmek kolaylaşır.

Aşırı sağ ideolojide dinî ideoloji son derece önemli bir yer tutar. Hem dünyayı anlamlandıran bir ideoloji, hem de denetimi sağlayan bir kurum olarak din, Devrim öncesi toplumsal, siyasal ve ekonomik yaşantıyı düzenlemesi açısından son derece önemli işlevlere sahipti. Aydınlanma Çağı filozoflarının ideolojik platformda verdikleri en önemli mücadele dinî düşünce kalıplarının kırılması idi. Bu da insanın özgür iradesiyle dünyayı anlamlandırması -kısaca özetleyecek olursak, rasyonel düşüncenin yerleşmesi- demektir. 17. yüzyılın ortalarından başlayarak dinî ideolojinin dünyayı açıklama ve anlamlandırma yeteneğine vurulan bu darbe radikal sağ ideologlar tarafından bugüne kadar kabullenilmemiş ve değişik isimler altında da olsa farklı felsefî akımlar dolayısıyla rasyonel düşüncenin eleştirisi yapılagelmiştir. Mantıktan ziyade inanç ve sezgiye yapılan vurgular sağ ideolojinin, ama özel-

likle de radikal sağ ideolojinin, insan davranışı üzerine serdettiği fikirlerin temelini oluşturmuştur.

Din yalnızca inanç ve sezgiye dayanan bir düşünce sisteminin rasyonel düşünceyi reddetmesi bağlamında değil, aynı zamanda tüm bir sosyal yaşantının anlamlandırılması bağlamında da önemli bir ideolojiydi. Sosyal, siyasal ve ekonomik alandaki tüm kontrollerin gerekçelendirilmesi dinî ideoloji dolayısıyla yapıldığından 17., ama özellikle de 18. yüzyıl sonunda dünya çapında gerçekleşen dönüşümün karşısında dinî ideolojinin takındığı tutum 19. ve 20. yüzyıl radikal sağ ideolojisi için her zaman önemli olmuş ve her ne kadar din dışı unsurların kullanılması ister istemez gerekli hale gelmişse de, 20. yüzyıla gelindiğinde dahi radikal sağ ideolojinin fikir temeli büyük ölçüde dinî ideolojiye dayanmaya devam etmiştir.

Sanayi Devrimi ile Fransız Devrimi dinî ideolojiyle gerekçelenen bir sosyal düzeni -yani, kapitalizm öncesi yaşantıyı- temelinden sarstığı için, dinî öğretiyi çerçevesinde bir cemaat yaşantısını kapitalist bir ekonomik ve liberal bir sosyal ve siyasal düzene rağmen sürdürmekten yana olan aşırı muhafazakârlar, adına kısaca 'modern' denebilecek olan yaşantı tarzına hemen her cepheden saldırmışlar ve eski düzenin değişen koşullar altında ihyası için ideolojilerini yeniden üretmeye yönelmişlerdir.

Bu çağdaş aşırı muhafazakâr ideolojiyi Avrupa'daki -özellikle Fransa'daki- ideologların propagandist yayınlarından etkilenerek Türkiye'ye ilk taşıyan, Prens Sabahaddin olmuştur. Yanlış bir 'değerlendirme' ile neredeyse bugüne kadar 'liberal' olarak adlandırılan Prens Sabahaddin, aslında bahsettiğimiz radikal sağ düşüncenin 20. yüzyıl başı Fransa'sındaki Demolins, Tourville ve Descamps gibi temsilcilerinden etkilenmişti. Fransa'daki bu radikal sağ akımın soykütüğünü Fransız Devrimi sırasında devrim

aleyhine söylemiyle ünlenen mutlakiyetçi krallık yanlısı Louis de Bonald'e kadar götürmek mümkündür. Fakat 20. yüzyıl Fransız radikal sağ düşüncesine esas damgasını vuracak olan kişi 'küçük de Bonald' olarak adlandırılan Frédéric Le Play'dir. Demolins, Tourville ve Descamps gibi Prens Sabahaddin'in etkilediği *Science sociale* çevresine fikir babalığı eden Le Play'in etkisi Demolins ve kuşağını izleyen aşırı muhafazakâr Fransız ideologlarına kadar uzanacak ve Le Play, Charles Maurras dolayısıyla, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonraki Fransız faşizmine de fikir babalığı edecektir (Kansu, 2001: 163).

Fransa'daki radikal sağ ya da faşist akımın en önemli temsilcisi olan *Action Française*, liderlik kadrosunda Charles Maurras'ın da bulunduğu bir örgüttü. Fındıkoğlu'nun Fransa'ya gitmeden önce Prens Sabahaddin'in öğretilerinden, orada geçirdiği yıllarda da bu akımdan ve özellikle de onun yayın organı olan *Action Française* dergisinden etkilendiği, tüm yazdıklarında ve bizzat kendisinin Türkiye'ye döndükten sonra kurup ölümüne kadar yayımladığı -ve adına Fransızca *Action* dediği- *İş* dergisi sayfalarında kolayca görülebilir (Güngör, 1991: 153-159). Fındıkoğlu'nun ideolojik görüşlerinin oluşumu üzerinde birinci derecede etkisi olanlar, Prens Sabahaddin ve onun görüşlerine şekil vermiş olan Le Play ise (Fındıkoğlu, 1961: 309-402); onu ikinci derecede etkileyen bir isim de 20. yüzyıl başı Almanya'sında radikal sağ düşüncenin en etkili ideologlarından biri olan, Berlin Üniversitesi'nde iktisat profesörü olarak çalışan Werner Sombart'tır (Fındıkoğlu, 1935; Fındıkoğlu, 1941-1942). Fındıkoğlu Fransa'ya gitmeden önce de zaten Prens Sabahaddin dolayısıyla yakınlık duyduğu ve inandığı fikirleri, Fransız ve Alman radikal sağ düşünce temsilcilerinin fikirleriyle daha da sağlamlaştırmış, bu ideolojisini daha kapsamlı ve daha tutarlı bir hale getire-

rek Türkiye'ye dönmüş ve bir misyoner tavrıyla bu ideolojiyi ölümüne kadar de-ğişmeyen bir çizgide -son derece tutarlı bir şekilde- savunmuştur.

Fındıkoğlu'nun görüşlerinin, tıpkı süreklilik olarak propagandasını yaptığı Prens Sabahaddin'in görüşleri gibi aslında pek de özgünlüğü yoktur. Temelde Fransız ve Alman radikal sağ ideolojilerinin Türkiye şartlarına uyarlanması ibarettir; esin kaynaklarına eklediği bir şey de yoktur. Sadece, Türkiye'nin dünya sistemi içindeki geri kalmış durumundan kaynaklanan farklılıklar vardır. Bu da kendini daha çok anti-emperyalizm bağlamında gösterir. Bu açıdan bakıldığında Fındıkoğlu ile zamanının diğer Türk radikal sağ fikir adamları arasında çok benzerlik olduğu gözden kaçmamaktadır. Özellikle Kemalist ideolojiye tutarlılık getirmek ve onu sistematik bir ideoloji olarak her cephesiyle güçlendirmek isteyen ve bu amaçla *Kadro* dergisini kuran ideologlarla Fındıkoğlu arasında, ufak tefek vurgu farkları bir kenara bırakılırsa, büyük bir uyuma olduğu kolaylıkla gözlemlenecektir. Bu benzerlikler özellikle somut politika önerileri gündeme geldiğinde -*Sozialpolitik*, yani 'içtimâî iktisat' alanında- kendini göstermektedir.

'SOSYAL MESELE'

19. ve 20. yüzyıl radikal sağ düşünürlerini en fazla meşgul eden konu, kapsamı çok geniş tutulan ve adına genel olarak 'Sosyal Mesele' denilen konudur. 'Sosyal Mesele' denildiğinde muhafazakârları ilgilendiren konunun dar anlamıyla basitçe 'işçi sorunu' olarak görüldüğü varsayılabilir. Ancak konunun böyle algılanması yanlıştır; çünkü yüzeyde 'işçi sorunu' gibi görünen bu meselelerin ardında radikal sağ açısından çok daha kapsamlı bir büyük 'sorun' yatmaktadır. Sanayileşmeyle birlikte başlayan dönüşümün en belirgin özelliği ve somut so-

nucu, o zamana kadar varolmayan yeni bir sınıfın tarih sahnesine çıkması olmuştur. Yeni ortaya çıkan işçi sınıfı, bir bakıma tüm dünyayı temelinden değiştiren bir sınıf olmuş ve radikal sağ açısından 'Sosyal Mesele' olarak adlandırılan sorunlar yumağının çözülmesi en elzem parçasını teşkil etmiştir. 'Sosyal Mesele' adlandırmasının ardındaki esas mesele, Aydınlanma, modernleşme, laikleşme, sanayileşme, liberalleşme ve buna benzer kavramlarla tanımlanan büyük dönüşüme karşı duyulan radikal tepkinin ideolojik düzlemde ifadesinden başka bir şey değildir.

Bu açıdan bakıldığında, 'Sosyal Mesele' olarak adlandırılan sorunun birkaç temel boyutu vardır. Bunlardan biri -belki de öncelikli olanı- ideolojik boyuttur. Bu öncelik, düşünce sisteminde yeni düzenin sarsıntıya uğrattığı kavramların ihyâ edilerek korunması ve yeni/modern kavramların eski cemaatçi organik sosyal yapıyı tahrip etmede ne kadar etkili oldukları tespit edilip bunlara karşı bir cephe savaşı açılmasıdır. Bu bazen yeni kavramların kötülükleri vurgulanarak toptan reddini, bazen de demagojiye kayan bir şekilde içleri boşaltılıp anlamları saptırılarak yeniden kullanılmasını gerektirmektedir. 'Sosyal Mesele' olarak adlandırılan sorunlar yumağının bir diğer boyutu ise sosyal boyuttur. Bundan kasıt da bireyden ve aile kurumundan başlayarak işçi sınıfına kadar uzanan bir silsile içinde grup ve sınıfların toplum içindeki konumlarını incelemek ve istenmeyen birey tipleriyle sınıfların organik cemaat yapısında açtığı yaraları belirleyerek onları tedavi etmenin çarelerini aramaktır. 'Sosyal Mesele'nin ekonomik boyutu ise esasen kapitalizm olgusuyla ilgilidir. Buradaki sorun kapitalizm öncesi cemaatçi toplumsal yapının kapitalizmin ilerlemesiyle nasıl bozulmaya yüz tuttuğunun tespit edilmesidir. Dolayısıyla, sanayileşme olgusu ekonomik boyutta önemli bir yer tutar. Sorun, sa-

nyayileşmeyle birlikte ortaya çıkan yeni duruma bulunması gereken çareleri saptamaktır. Radikal sağ düşünüşe göre, sanayileşme bu bağlamda ortaya çıkan iki 'sorun' üzerine kafa yormayı gerektirmektedir. Birincisi yeni hayat şartları altında ezilen ve yok olan cemaat bireyleleriyle sosyal sınıfları tespit ederek bunları yok olmaktan kurtarmanın çarelerini aramaktır. İkinci önemli sorun ise, ortaya çıkmasının önüne geçilememiş olan yeni işçi sınıfının, organik cemaat yapısına en az zarar verecek şekilde nasıl kontrol altında tutulabileceğinin yöntemini bulmaktır. Son olarak, sorunun siyasal boyutu ele alındığında, demokratikleşme eğilimlerinin organik toplum üzerindeki tahripkâr etkilerinin önüne nasıl geçilebileceği, toplumun nasıl yönetileceği, yönetenler ile yönetilenlerin arasındaki ilişkinin eski düzenin ihyâsına hizmet edebilecek şekilde nasıl yeniden yapılandırılacağı gibi konular gündeme gelmektedir. Görüldüğü gibi, temel mesele 18. yüzyıldan beri durdurulamaz bir şekilde gelişen kapitalizmdir. 'Sosyal Mesele' adlandırması, bu sorunun aslında ekonomik yapıyla bağlantılı olarak ortaya çıktığı kabulünü içermekle beraber bunun salt ekonomik bir sorun olarak algılanmak istenmediği anlamına da gelmektedir.

Fındıkoğlu'na gelecek olursak, söz konusu 'Sosyal Mesele'nin ideolojik boyutu içinde din kurumu -özellikle İslâm dini- doğal olarak önemli bir rol oynar. Tıpkı ilham aldığı Le Play'de olduğu gibi din, Fındıkoğlu için de 'bilimsel' düşünüşün temel taşıdır. Bilim felsefesi üzerine yazmış olduklarında Fındıkoğlu'nun her zaman vurguladığı nokta din ile bilimin ayrı şeyler olmadığı, bilâkis bunların birbirini tamamladığı yönündedir (Fındıkoğlu, 1938b: 108-110). Fındıkoğlu, bu konuda Fransa'daki Action Française hareketine katılan Sorbonne'lu fizyolojist René Quinton'a ilham vermiş olan spiritüalist Claude Ber-

nard'dan etkilendiğini açıkça söyler. Zamanının en başarılı fizyolojistlerinden biri olan Bernard, bilimsel metot olarak determinizme inanmadığını vurgular, olayların nedeninin bulunabileceğini ama niçininin kavranamayacağını iddia eder (Clark, 1984: 103). Bernard'a göre din, felsefe ve bilim arasında da birbirini dışlamayan bir ilişki mevcuttur. Fındıkoğlu'nun Bernard'dan naklettiği şekliyle, "his, akıl ve tecrübeden ibaret olan üç melekemiz, din, felsefe ve ilimden ibaret üç disiplin ile alâkalıdır. Ne bu melekeler, ne de bu disiplinler birbirine irca edilemezler, birbirlerinin aleyhine davranamazlar, bilâkis birbirlerinin incelenmesine ve kemâline de hizmet ederler" (Kurtkan Bilgiseven, 1987: 82-83). Fındıkoğlu'nun *Metodoloji Nazariyeleri* kitabında yazdığı -ve öğrencilerinden Âmiran Kurtkan'ın da bütünüyle katıldığı- "[bilimsel] gerçek ilim, din ve felsefenin işbirliğinden doğabilir" iddiası (Kurtkan Bilgiseven, 1987: 83), 20. yüzyılda sosyal bilimlerde metodoloji konusunda yazılmış 'bilimsel' bir kitapta, ancak bu kadar bilimi reddeder bir açıklıkla ifade edilebilirdi!

Din ile bilimi böylesi bir bütünlük içinde gören Fındıkoğlu, 'Sosyal Mesele' olarak adlandırdığı her konuda dinin önemini vurgulamaktan geri kalmaz. 20. yüzyıl Türkiye'sini "dinî terbiye ve öğretim buhranı geçiren memleketimiz" olarak tanımlaması onun çağdaş Türk toplumu hakkındaki yargısını gösterir. Takipçilerinden Âmiran Kurtkan'a göre, Fındıkoğlu "dinî felsefenin memleketimizde yeniden canlandırılmasını sağlayacak mütefekkirlerin yetişmesini temenni etmektedir. Çünkü memleketimizde, İslâmiyet'in her türlü taassuptan uzak bulunan ve ayrıca sosyal adalete ve bütünleşmiş bir sosyal yapıya imkân hazırlayan öz değerlerini işleyen tasavvuf akımı iyi anlaşılabilir hale gelmiştir" (Kurtkan Bilgiseven, 1987: 69). Kurtkan, Fındıkoğlu'nun, "bütün mesele, sosyal

mirasa ehemmiyet vermeyen 'piç' ve 'köksüz' bir düşünce hayatının fecaatini 'idrak'te toplanmaktadır" tespiti ve bu idraksizlik devam ettiği sürece "bilhassa yanlış anlaşılan bir tarihçi materyalizm, gençliği avucu içine alıyor" uyarısıyla Fındıkoğlu'nun güncelliğe ilişkin görüşlerini veciz bir şekilde özetlemektedir (Kurtkan Bilgiseven, 1987: 70).

'Sosyal Mesele' olarak adlandırılan sorunun Fındıkoğlu açısından önem arz eden ideolojik boyutlarından bir tanesi de yerli kültürün evrensel medeniyet tarafından sürekli yozlaştırılma eğilimine açık oluşudur (Güngör, 1991: 70-110). Bu, genel olarak muhafazakârların, özel olarak da aşırı sağ ideologların sürekli üzerinde durdukları bir tartışma konusudur. Tüm dünyadaki muhafazakârların yaptığı gibi Türk muhafazakârları da -sistemik olarak Ziya Gökalp'ten başlayarak- 'kültür' ile 'medeniyet' kavramları arasında bir farklılık ve bundan hareketle bir zıtlık görürler. Bu ayrım, özellikle dine atıfta bulunulmadan, zaman ve mekândan bağımsız olarak tanımlanan evrensel değerlerin reddedilmesine olanak sağlayan bir formüldür. Avrupa'daki fikir akımlarına bakacak olursak, kendi kültürü dışında -doğal olarak sakınılması ve karşı konulması gereken- bir medeniyetin varolduğu savı özellikle Alman ve Fransız aşırı muhafazakâr ideologları tarafından 19. yüzyıldan başlayarak sürekli işlenmiştir. "Medeniyete karşı kültür" tartışmasında, hayatın gerçeklerinden kaynaklanan, radikal sağ görüşün de kabul etmek zorunda kaldığı bir tutarsızlık ve bu tutarsızlığı yine 'kültür otarşisi' ile çözüme çabaları gözlemlenir. Fındıkoğlu'nda da medeniyet ve kültür birbirlerinden kesin hatlarıyla ayrıştırılmaya çalışılmakta ve bu ayrımda medeniyet daha ziyade teknik gelişmenin getirdikleri olarak algılanmak istenmektedir (Güngör, 1991: 46-53). Medeniyetin teknik boyutunun alınmasına, aslında bu da hoşça gitmemesine rağmen, kerhen

rıza gösterilmekte, fakat bunun sınırı tam olarak çizilemediği ve evrensel medeniyetten nelerin alınıp nelerin alınmaması gerektiği konusu sonuçlanmasa imkânsız bir sorun olarak ortada kaldığı için, medeniyete her zaman kuşkulu bir şekilde yaklaşılmaktadır. Medeniyetten, yani dışarıdan gelen hemen her şeyin yerli kültüre zarar verdiği iddiası, bütün muhafazakârlar gibi Fındıkoğlu'nda da önemli bir sorunsaldır (Kurtkan Bilgiseven, 1987: 98-113).

Medeniyetin bozucu ve yokedici etkilerine karşı kültür otarşisini savunan Fındıkoğlu için ideal sosyal yaşantı ancak organik bir cemaat yapısı içinde mümkün olabilecektir. Kültür birliğine yaptığı vurgu ve kültüre dışarıdan gelebilecek her türlü etkinin bertaraf edilmesi için harcanması gereken çaba aslında bu cemaatçi yapının dönüşmesini engellemek amacıyla alınması gerekli tedbirlere kılıf hazırlamaktadır. Fındıkoğlu'na göre, kültür birliği üzerine inşa edilen cemaatlerde başarılı bir iç siyaset yürütebilmenin yolu, tıpkı fikirlerini hemen hemen aynıyla benimsediği Gerhard Kessler'in dediği gibi, dinin birleştirici hükümlerini yeniden canlandıran bir kültür politikası uygulamaktan geçmektedir (Kessler, 1985: 115-117). Yani, genel çerçeve yine dinî temellere oturtulur ve kültürün temelinin din olduğu vurgulanır.

Varolduğu iddia edilen katışıksız ve ideal cemaat yaşantısına duyulan özlem, Fındıkoğlu'nu sürekli geçmişe taşır. Türk-İslâm Sentezi olarak tanımlanan kültürü ihyâ etme arzusuyla, 'kirlenmemiş' olarak nitelediği tasavvuf düşüncelerine sarılır. Tüm dünyada radikal sağın önemle üzerinde durduğu dil konusu Fındıkoğlu'nu da sürekli meşgul etmiştir. Dile yabancı kelimelerin girerek Türkçe'yi kirletmesi tehdidi Fındıkoğlu'nu ömrü boyunca rahatsız etmiş, ancak bu konuda kendi konumuyla oldukça benzerlikler gösteren Kemalist Dil Deyrimi'ne karşı tutumu mesafeli olmuştur

(Güngör, 1991: 176-203). Folklor üzerinde amatörce de olsa uğraşmış olması, yine muhafazakâr ideolojinin 'köklere dönme' ve öz kültürü yabancı istilâsına karşı koruma içgüdüsünden kaynaklanır (Düzgün, 1997). Az gelişmiş bir ülkede yaşadığının farkında olan Fındıkoğlu için bu konunun bir önemi daha vardır. O da, zayıf bir kültürün gelişmiş bir kültür tarafından yok edilmesinin önüne geçmek ve kültür emperyalizminin tahripkâr etkilerinden Türkiye'yi kurtarmaktır. Hocasıyla tam bir fikir birliği içinde olan Âmiran Kurtkan'a göre, "manevî değerler, kolektif tutumlar, inançlar, folklor değerleri, örf ve adetler gibi unsurlardan oluşan manevî kültür, bir millete kendi benliğini ve şahsiyetini verir. Bu bakımdan kendi manevî kültür değerlerinden koparılan milletler kültür emperyalizminin ağına düşerek başka milletlerin taklitçi uyduları haline getirilebilirler" (Kurtkan Bilgiseven, 1987: 106).

Özetle söylenecek olursa, 'Sosyal Mesele' olan adlandırılan sorunun ideolojik boyutu, Fındıkoğlu açısından, geleneksel kurallara bağlı olarak yönetilen bütünlüklü cemaat yapısının dönüşmeden korunabilmesidir. Bu da ancak dinî ideolojiye sıkı sıkıya bağlı kalınması ve cemaatin bu ideolojiyi sarsacak tüm dış etkilerden özenle korunmasıyla mümkündür. Fındıkoğlu'na göre sorunlar zaten bu ideolojinin tam olarak muhafaza edilememesi yüzünden çıktığından, çözüm de bu ideolojinin yeniden yerleştirilerek korunması yoluyla gerçekleşecektir. Bunu sağlayacak olan da, 'millî terbiye'dir. 'Millî terbiye', yerel olmak zorundadır ve evrenselliği kesinlikle reddeder: "Millî terbiye, mücerret bir insanlık mefhumuna dayanmaktan ziyade, reel bir içtimaî varlık kabul eder. İnsanlık değil, muhtelif milletler vardır" (Kurtkan Bilgiseven, 1987: 188). Bu keskin önyargı, Aydınlanma düşüncesinin *toptan* reddinden başka bir şey değildir.

'Sosyal Mesele'nin sosyal boyutu, de-

rece derece bireyi, aileyi ve bir toplumda düzeni koruduğu iddia edilen sınıfları kapsar. Hem Aydınlanma Çağı felsefesinin bireye ve onun özgürlüğüne atfettiği önem hem de kapitalistleşme ile ortaya çıkan bireyselleşme olgusu, bireyin toplum karşısındaki özerk konumu, bütün muhafazakârlar gibi Fındıkoğlu'nu da ciddi bir şekilde rahatsız eder. Liberal kuramın temel taşlarından olan bireylerin yasalar karşısındaki eşitliği söylemine, cemaatçi yapıdaki hiyerarşik yapının temeline dinamit koyduğu için radikal sağ ve muhafazakârlık tarafından her zaman şiddetle karşı çıkmıştır. Hele konu kadın-erkek eşitliğine geldiğinde, bireyler arasında var olduğu iddia edilen 'doğal eşitsizliğe' duyulan muhafazakâr inanç çok açık bir şekilde kendini gösterir. Fındıkoğlu bu konudaki tutumunu tüm çıplaklığıyla Şeyh Bedrettin'den ve onun 'ferdiyet' kavramından bahsederken gösterir. Şeyh Bedrettin'in kadın haklarını artırma yolunda müdafaalar yapmış olabileceğini teslim ettikten sonra bunu yeniden yorumlar, Şeyh Bedrettin'in 'kadında iştirak' gibi bir fikri öne sürmüş olma ihtimalinin onun ferdiyetçi mantığına uygun düşmeyeceğini, eserlerinin hiçbirinde "böyle sakat bir düşüncenin izlerinin" olmadığını yazar (Kurtkan Bilgiseven, 1987: 31).

Sosyal boyutta Fındıkoğlu açısından belki de en önemli kurum 'aile' kurumudur (Fındıkoğlu, 1945). Açıkça belirtmese de, Fındıkoğlu'nun gönlünde yatan ideal aile tipi, Le Play'nin korunması için mücadele verdiği 'kök aile' tipiyle hemen hemen tam bir uyum halindedir (Kansu, 2001). Le Play'nin yücelttiği 'kök aile' pederşahî bir aileydi. (Fındıkoğlu, 1940: 648; Fındıkoğlu, 1962b) Aile topraklarını ve aileyi bir arada tutan bir aile reisinin otoritesi tartışmasız kabul görmekteydi. Çocuklar evlenme çağına kadar bu aile yapısı içinde tutuluyor, evlenme çağına gelenler ise baba ocağından ayrılıp kendi ayrı 'kök' ailele-

rini kuruyorlardı. Le Play'nin burada esas vurguladığı nokta ailenin elindeki toprağın vârisler arasında bölünmemesi idi. Kök ailenin reisi elindeki malvarlığını istediği çocuğuna bölmeden bırakabiliyor, bu da sülâlenin devamını sağlıyordu. Gerek Tanzimat'la birlikte toprakta özel mülkiyetin ortaya çıkışı nedeniyle toprakların parçalanışını ve bundan duyduğu üzüntüyü anlatmasından, gerekse de 1917 yılında Türkiye'deki aile hukukunu modernleştirme amacıyla yapılan düzenlemelerin aile yapısını gittikçe nükleer aile tipine doğru itmesinden duyduğu kaygıyı vurgulamasından anlıyoruz ki, Fındıkoğlu Le Play'nin yücelttiği otoriter aile tipinin Türkiye'de yavaş yavaş da olsa yok olmaya yüz tutmasından hiç memnun gözükmemektedir (Fındıkoğlu, 1940; Fındıkoğlu, 1945: 270-271; Fındıkoğlu, 1947: 271-305). Fındıkoğlu için 'aile meselesi', ailenin cemaat yapısını koruma işlevini yerine getiremez hale düşmesinden başka bir şey değildir.

Fındıkoğlu özlem duyduğu bu geleneksel aile yapısının Tanzimat'la -yani, ülkenin kapitalistleşmesi ve modernleşmesiyle- birlikte yok olduğu kanısındadır: "Tanzimat'ın vukua geldiği seneler zarfında [...] aile hayatı ve konak, içtimaî bünyeden ve diğer içtimaî kıymet hükümlerinin geçirdiği sarsıntıdan tabii olarak müteessir oldu. Şöyle ki aile hayatını tanzim eden örf ve âdetler, bütün Türkiye'de değilse bile -çünkü imparatorluğun bazı büyük şehirleriyle aksamı sairesi arasında içtimaî hayat bakımından büyük farklar vardı- büyük şehirlerde temelinden sarsıldı" (Fındıkoğlu, 1940: 649-650). Bu çerçevede içinde Fındıkoğlu'nu rahatsız eden en önemli konu kadınların, dış görünüşleri dahil, geçirdikleri değişimler ve aile içindeki geleneksel rollerini sorgulamaya başlamalarıdır. Kadınların modern kılık-kıyafetle dolaşma isteğinden ve evlerine misafir kabul etmeye başlamalarından büyük

rahatsızlık duyan Fındıkoğlu, 19. yüzyılın son çeyreğinde Türkiye'de güçlenmeye başlayan feminist hareketten duyduğu tiksintiyi de samimi bir dille itiraf etmekten kendini alamaz (Fındıkoğlu, 1940: 650-651).

Organik cemaat yapısını zedelemesi itibarıyla Fındıkoğlu'nu sosyal boyutta rahatsız eden önemli bir konu da 'millî birlik ve bütünlüğü' bozan azınlık gruplarıdır. Azınlıklar, Fındıkoğlu açısından son derece tehlikelidir; çünkü özellikle Tanzimat'la birlikte kendilerine Türklerle eşit haklar sağlanan ve bu hakları kötüye kullanan azınlıklar ticaret işini de ellerinde tuttuklarından kapitalizmin Türkiye'deki ajanları olmuşlardır. Burada 'ajanlık' iki anlamda anlaşılmalıdır: Birincisi -tıpkı Sombart'ın Alman toplumdaki Yahudiler hakkında söylediği gibi (Sombart, 1962)- ticaret ve sanayi işlerindeki başarılarından dolayı Türkiye'yi kapitalist dönüşüme itmeleri; ikincisi, birer maşa olarak emperyalizmin Türkiye içindeki temsilcileri sıfatıyla çalışmalarını anlamında. Kapitalizmin gelişmesine hizmet edip bu yolla kapitalizm-öncesi ekonomik yapıyı içten çökertmeye çalışmalarına ek olarak, Türk-İslâm millî kültürünün yabancı olmaları dolayısıyla millî bütünlüğe de zarar veriyorlardır (Fındıkoğlu, 1940).

Fındıkoğlu'nun 1930'lu yıllarını geçirdiği Avrupa'daki izlenimlerini anlatan, *Zorlara Dağlar Dayanmaz* adlı anı kitabında Hitler'in ve Nazi Almanyası'nın özel bir yeri vardır. Fındıkoğlu'na göre, "halkın içinden çıkan ve sesinde Alman milletinin ıstırabını yaşatan Hitler'i sevmemek imkânsız"dır (Fındıkoğlu, 1987: 59). Hitler'in 1933 yılında seçimleri kazanıp hükümeti kurmasından ve meclisi feshederek mutlak iktidarını ilân etmesinden sonra daha da hızla yayılan Yahudi düşmanlığı propagandası Fındıkoğlu'na 1920'li yıllarda Kayseri köylerinde şahit olduğu olayları -yani, Yahudi azınlık tüccarların köylüyü sö-

mürmesini ve kendisinin bundan duyduğu ıstırabı- hatırlatır ve "aradaki zaman ve vaziyet farkına rağmen, *Mein Kampf*'ın ruhu ile, benim bu hatıram arasında garip bir anlaşma var", diyerek ırkçı düşünceyi ve azınlık düşmanlığını milliyetperverliğinin de bir nişanesi olarak sunar (a.g.y.: 57-58).

KAPİTALİZMİN ENDİŞELERİ VE 'İŞÇİ SINIFI SORUNU'

Le Play nasıl 19. yüzyılda Fransa'da karşılaşılan tüm kötülüklerin Fransız Devrimi'yle başladığını iddia etmişse, onun kuramsal çerçevesini kabul eden Prens Sabahaddin ve Fındıkoğlu da Türkiye'deki bunalımın Tanzimat'la başlayıp 1908 Devrimi'yle sürdüğünü iddia etmişlerdir (Fındıkoğlu, 1962b). Fındıkoğlu'na göre, Tanzimat dönemiyle birlikte sosyal yapıda çözülme başlamıştır (Fındıkoğlu, 1940; Fındıkoğlu, 1942). Bu çözülmenin diğer cephelerini şimdilik bir kenara bırakıp maddi temelini irdelenecek olursak, Fındıkoğlu'nun da önemle üzerinde durduğu ekonomik boyuttan bahsetmemiz gerekecektir.

Tanzimat'ın ilanıyla ama özellikle 1858 tarihli Arazi Kanunnamesi'nin yürürlüğe girmesiyle birlikte Türkiye'de tarımsal toprak üzerinde özel mülkiyet ilişkilerinin yaygınlaşması, Fındıkoğlu açısından, kırsal kesimde sınıflaşmayı doğurmuş ve kırsal kesimdeki sosyal hayatı olumsuz yönde etkilemiştir. Eskiden varolduğu iddia edilen küçük köylülük, Fındıkoğlu'na göre, 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren yavaş yavaş yok olmaya yüz tutmuş ve bu durum kırsal kesimdeki sosyal yapıda alt ile üst sınıflar arasında aşırı gelir farklılıklarına dayanan bir uçurum yaratmaya başlamıştır: "Köyde 'ağa,' 'bey,' topraklı ve topraksız köylüyü çeşitli şekillerde istismara başlamış, tefecilik almış yürümüş, bunun neticesi olarak 'eşraf' elindeki arazi büyümüş, topraksızlık hali artmağa başlamış-

tır" (Fındıkoğlu, 1959-1960: 179). Bu da doğal olarak kırsal kesimdeki bütüncül cemaat yapısını zedelemiştir.

Kentsel yapıda da Tanzimat'la birlikte hızlı bir dönüşüm yaşanmış ve Fındıkoğlu açısından bu dönüşüm toplumsal yaşantıyı her yönüyle kötü etkilemiştir: "İmparatorluk içindeki Hıristiyan ve Musevi reaya öteden beri imparatorluğun iktisadî hayatındaki müsait rollerine ilâveten şimdi de Avrupa ile Türkiye arasındaki ticarî münasebete tavassuta başlıyorlardı. Bu tavassut dolayısıyla aynı reaya, kapitalist ve emperyalist devletler tarafından himayeye mazhar olunca, Osmanlı cemiyetini şekillendiren içtimaî tabaka ve zümrelerde bir altüst olma vakıası belirdi. İzmir, İstanbul, Erzurum, Sivas, Diyarbakır, Bursa... gibi merkezlerde mahallesi, mimarisi, kılığı, yaşayışı gittikçe daha çok ayrılan, hattâ arasına ehramın tepesindeki 'milleti galibe' hâkimiyetine ya gizliden gizliye, ecnebi devletler vasıtasıyla, ya açıktan açığa tesire başlayan yeni bir sınıftan sınıf peyda oldu" (Fındıkoğlu, 1940: 642; Fındıkoğlu, 1958-1959b: 106). Fındıkoğlu açısından sorun yalnızca ikinci sınıf olarak aşağı gördüğü azınlıkların Türk-İslâm çoğunluğu geride bırakması değildir; sorun, ister azınlık olsun, ister Türk, yeni bir ticaret burjuvazisinin oluşması ve bu sınıfın yeni değerler benimseyerek cemaat yapısını çökertmesidir: "Türkiye ile Avrupa arasındaki ticaret serbestisinden istifade eden gayrimüslim reyanın ve Levantenlerin yerine geçen bir Türk tüccar tabakasından bahsetmek mümkündür. Nasıl 1839'dan önce başlayan ve 1908'e kadar devam eden, gayrimüslim Osmanlı reayasından ve Levantenlerden mürekkep, yeni bir 'sınıf' teşekkülü hadisesi varsa, 1908'den bugüne kadar da, Ermeni ve Rum muhaceret ve mübadelelerinin de zarurî kıldığı yeni bir 'Türk tüccar sınıfı teşekkülü hadisesi' mevcuttur" (Fındıkoğlu, 1940: 646).

Tanzimat'la beraber başlayan kapitalleşme yalnızca ortaya yeni bir ticarî sınıfı çıkartmakla kalmamıştır. Kapitalleşme Fındıkoğlu'nun geleneksel sosyal yapının korunması açısından çok önem verdiği esnafa da büyük darbe vurmuş, esnafın ve onların loncalarının yok olmasıyla birlikte sosyal yapıda çok büyük tahribat yapmıştır: "Bizde kapitülasyonların da etkisiyle küçük sanayi sektörü can çekişir hale gelmiştir. Anadolu'nun en ücra köylerinde dahi oldukça ileri durumdaki ipek dokumacılığı ve diğer küçük sanayi işletmeleri Avrupa işletmelerinin rekabetine karşı koyamayıp kapanmışlar ve ancak çok sonraları büyük sanayi işletmeleri devlet sermayesiyle kurulabilmişti" (Kurtkan Bilgiseven, 1987: 158). Fındıkoğlu, bu çöküşü hızlandıran bir nedeni de cemaatin dünya görüşünde aramaktadır. Esnafın -ya da daha genel olarak alırsak, geleneksel cemaatin- kapitalist zihniyete sahip olmayışı yıkımı hızlandırmıştır: "Esasen imparatorluğun dinî ve ahlakî cihan görüşü yüzünden iktisadî faaliyet hırsına ve bu yaşanan dünyada tekniğin ve maddenin zaferini elde etmek telâkkisine sahip olmayan Müslüman 'raiye,' anlattığımız bu hal karşısında iktisadî inhitata daha ziyade istidat gösterdi." (Fındıkoğlu, 1940: 643) Halbuki, Fındıkoğlu'na göre, "İslâm kültürü, bütün değer hükümleriyle gerçekten muhafaza edilebilseydi küçük sermayeleri anonim ve kooperatif ortaklıklar içinde birleştiren bir aydın sınıf ortaya çıkabilir ve bizim kültürümüzde has bir sanayileşme tarzı ve sınıflaşma olgusu gerçekleşebilirdi" (Kurtkan Bilgiseven, 1987: 120).

Kısaca özetleyecek olursak, Türkiye'de 19. yüzyılda başlayan kapitalleşme önce geleneksel -ya da, kapitalizm öncesi- sınıf yapısını bozmuştur. Bu dönüşümün kırsal alandaki tezahürü topraksız bir köylü sınıfının oranının gittikçe artması olmuştur. Fındıkoğlu'nun kentsel alanda gözlemlediği ise, eski za-

naatkâr sınıfının esnaf teşkilâtı ile birlikte çöküşüdür. Bu önlenemeyen çöküşü izleyen belki de daha kötü gelişme, yukarıda değinildiği üzere, bir burjuva sınıfının doğmasıdır. Fındıkoğlu Avrupa'nın 18. yüzyıl sonu ile 19. yüzyıl başında geçirdiği dönüşümlerin bir benzerinin Türkiye'de Tanzimat'la başlayıp 1908 Devrimi ile hızlanarak yaşandığını anlatmakta ve bu dönüşüme Avrupa'daki aşırı muhafazakâr ideologların verdikleri tepkinin hemen hemen aynısını vermektedir (Fındıkoğlu, 1940).

İÇTİMAİ SİYASET VE KOOPERATİFÇİLİK

Bu süreçte ortaya çıkan çok ağır bir sorun da, bir başka yeni sınıfın doğuşudur. Bu sınıf, muhafazakârları son derece rahatsız eden, toplumun huzurunu bozduğunu düşündükleri işçi sınıfıdır. İşçi sınıfı öncelikle sosyal yapıdaki gelir dengesizliğini çırılçıplak gözler önüne serdiği için rahatsızlık vericidir. Gelir eşitsizliğinin tüm dengeleri bozması, zaten tahrip edilmiş olan eski düzenin tamamen çökme tehlikesini gittikçe artırmaktadır. İşçi sınıfına kurtuluş vaat eden sosyalist ideoloji ise radikal sağ ve muhafazakârlar açısından tehlikelerin belki de en büyüğüdür. Zaten, 'Sosyal Mesele'yle kastedilen de aslında artık budur ve bu düşünce ortamında da 'İşçi Sorunu' olarak da adlandırılmaktadır. Bu sorunun çözümü, muhafazakârlara göre, Almanya'da 'Sozialpolitik' (sosyal politika), Türkiye'de ise 'İçtimaî Siyaset' olarak adlandırılan politikaları uygulamaktan geçmektedir. Fındıkoğlu 1930'lardan 1970'lere kadar 'Sosyal Mesele'ye 'içtimaî siyaset' çerçevesinde 'çözüm' aramış, bu konuda sayısız eser vermiştir. 'İçtimaî Siyaset' kapitalist düzenin sorunlarına bilinen iktisat kuramı çerçevesinde eğilen bir yaklaşım değildir. Fındıkoğlu'nun takipçisi olduğu 'içtimaî siyaset' yaklaşımı, Adam Smith'ten beri hızla gelişen ve kapitalist ekonomiyi açıklamaya -ya da gerekçe-

lendirmeye- çalışan liberal iktisat kuramının varsayımlarını temelden reddeder. Bu nedenle radikal sağ ve muhafazakâr ideoloji, liberal ya da kapitalist düzenin ekonomik kuramı olarak gelişen 'économie politique' yerine, eski düzenin feodal ve kapitalizm-öncesi ekonomik ilişkiler ağını ihya etme amacıyla 'économie sociale' kuramını geliştirmiştir. Fındıkoğlu'nun 'içtimaî iktisat'ı, Le Play ve diğerlerinin kendi iktisat kuramlarına taktıkları 'économie sociale' isminin Türkçesidir (Fındıkoğlu, 1958-1959a: 146-149; Fındıkoğlu, 1964-1965: 63).

Almanya'daki kapitalist ekonominin incelenmesi için geliştirilen 'tarihçi mektep' yönteminin ürettiği -ve Bismark Almanya'sında uygulama alanına soktuğu-güncel politikalar bütünü, 'Sozialpolitik' adıyla bilinmiştir. 'İçtimaî iktisat' prensiplerine göre geliştirilen bu politikaların, toptan gözden geçirildiğinde, kapitalizm öncesi sosyal yapıda varolan denetimleri yeni dünya koşulları altında ihyâ etmeye yönelik oldukları gözlemlenir. 'Sozialpolitik'in ilham aldığı kaynağın adı ne liberalizm, ne de sosyalizmdir; her iki ideolojiye de alternatif olarak öne sürülen ve 'üçüncü yol' olarak adlandırılan korporatizmdir. Korporatizm, 19. yüzyıl boyunca gerek Fransa'da gerekse Almanya'da evrilerek 20. yüzyılın ilk yarısına damgasını vurmuş bir ideolojidir. Bu ideolojinin çıkış noktasında, zanaatkârların yeni kapitalist fabrika düzeni karşısında yok olmasını engelleyeceğine inanılan kooperatifçilik hareketi vardır (Fındıkoğlu, 1967; Fındıkoğlu, 1964-1965: 63; Kessler, 1940). Kooperatifçilik özel mülkiyet ilişkilerini reddetmeyen bir sistemdi. Kapitalistleşen dünyada ekonomik bağımsızlığını ve kapitalizm öncesi yapıdaki sosyal konumunu kaybederek, bir üyesi olmaktan korktuğu işçi sınıfı saflarına doğru hızlı bir inişe geçen esnafın, bu gidiş karşısındaki direnişinin bir unsuru olarak başlamıştı. Köhnemiş esnaf loncalarının yerine ge-

çeceğine -daha doğrusu, kapitalistleşmiş dünyada ekonomik bir ölüm/kalım savaşı veren zanaatkârlara ekonomik açıdan arka çıkacağına- inanılan kooperatifçilik ile, bu harekete sosyal yapıda meşru bir yer sağlayan korporatist ideoloji arasında çok sıkı bağlar vardır.

Türkiye'de kooperatifçilik akımı her ne kadar 19. yüzyılda Mithat Paşa aracılığıyla başlamışsa da, bununla ilgili tartışmalar 1908 Devrimi sonrasında kapitalist düzenin tüm kurumlarıyla Türkiye'de yerleşmesini takip eden devrede yoğunlaşmıştır. Kooperatifçilikle ilgili ilk kapsamlı propaganda faaliyeti Ahmed Cevad Emre'nin 1912 yılında çıkan *İktisatta İnkılâb: İstihlâk Teavün Şirketleri* kitabıyla başlamış; İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin siyasal, ekonomik ve sosyal alanda savunduğu görüşlere karşı çıkan bu hareket 1920'lerden itibaren Türkiye'de baskın görüş olma yoluna girmiştir (Fındıkoğlu, 1967).

İş ve Düşünce dergisine ek olarak 1950'li yıllarda yayımladığı *Meslek* dergisini, Cumhuriyet'in ilânını hemen takip eden günlerde kooperatifçiliği ve korporatist politikaları savunan Muhiddin Birgen'in yayımladığı *Meslek* gazetesinin bir devamı olarak gören Fındıkoğlu için kooperatifçiliğin merkezî bir önemi vardır. O, kooperatifçiliği özlem duyduğu eski cemaatçi yapının yeniden kurulması için neredeyse ön şart olarak görür. Ona göre, ancak kooperatifçilik gibi "modern" bir hareketle zanaatkârlar ve onların bağlı oldukları esnaf örgütleri kapitalizmin hâkimiyetindeki dünyada çarkları geri çevirmeye yardımcı olacaktır. Kooperatifçilik ve 'kooperasyon sosyolojisi' üzerine oldukça uzun incelemeleri olan Fındıkoğlu hayalindeki 'üçüncü yol' projesinin temelini bu ne kapitalist ne de sosyalist olan örgütlenme biçimi üzerine oturtmaya çalışmıştır (Fındıkoğlu, 1967; Türkdoğan, 1977).

Kooperatifçilik, 'Sosyal Mesele' denilen sorunun çözümünde kullanılması

gereken bir 'sosyal siyaset' aracı olarak algılanır. Fındıkoğlu'na göre, gerek kırsal gerekse kentsel kesimde köylü ve esnafın kapitalizm karşısında ezilip yok olmasını, cemaatçi sosyal yapının bozulmasını engellemek için düşünülen çarelerden en etkilisidir. 'İçtimaî iktisat' anlayışını liberal iktisat anlayışından ayırt eden özellik burada çok açık seçik görülür. Amaç, iktisadî olduğu kadar sosyal ve siyasaldır: Kooperatifçilik yoluyla, yalnızca küçük üreticilerin özel mülkiyet ilişkilerini sorgulamadan kapitalist düzen içinde kendilerini yeniden varedilmelerine olanak sağlanmamakta, aynı zamanda bireysel çözümler üreten kapitalist zihniyete ve yaşam tarzına alternatif teşkil edecek bir sosyal yaşantıya taban oluşturulmaktadır. Hedeflenen, tüm yaşamın kapitalizm öncesi 'adil düzen'de olduğu gibi, 'sosyal adalet' ilkesine bağlı olarak yeniden kurulabilmesine olanak sağlamaktır.

Kooperatifçilik nasıl köy ekonomisi ve küçük ölçekli işletmeler için işlevsel korporatizm de gelişmiş 'modern' kent ekonomisi için işlevsel bir modeldi. İşçi sınıfının kolay kolay denetlenemeyen bir sınıf olarak ortaya çıkışı ve çoğalışıyla birlikte bu soruna korporatist açıdan çözüm bulma önerileri de muhafazakâr çevrelerde tartışılmaktaydı. Le Play hayatının ve enerjisinin çok önemli bir bölümünü değişik ülkelerdeki işçilerin yaşantılarını incelemeye ve onların nasıl patronlar ve fabrikatörler tarafından denetim altında tutulabileceğini bulmaya hasretmişti. Le Play ve diğer aşırı muhafazakârlara göre, işçi sınıfı kendi haline bırakılmamalıydı: Aristokratların köylülerini sürekli denetim altında tutarak onları sahiplenmelerine benzer şekilde, fabrikatörler de birer aristokrat gibi işçilerine 'sahip' çıkmalıydı. Bu 'sahip çıkış' ile işçi-işveren arasındaki gerilimli ilişkiye son verilebilir ve 'iş barışı' sağlanabilirdi. Nitekim Fransa'da işçileri sosyalist eğilimli sendikaların elinden 'kurtarmak'

için patronlarca kurulan 'sarı sendikalar', Le Play taraftarları tarafından dünyaya tanıtılan bir icat olarak tarihe geçti (Kansu, 2001).

Fındıkoğlu da, işçilerin sosyalist eğilimli gerçek sendikalara katılmalarını önlemek için Türkiye'de işverenle işbirliği içinde hareket edecek bir işçi sendikacılığı oluşturmaya son derece önem vermiş, bu uğurda epey çaba harcamıştır. Yetiştirdiği öğrencilerinden Orhan Tuna ile birlikte Tek Parti iktidarının çözümlenmesinden sonra böyle bir sendikacılığın Türkiye'de kök salması için tüm gayretiyle savaşmış, 1950'li yıllarda kurulan sendikaların yöneticilerine verdiği konferanslar aracılığıyla sendikacılık hareketini etkisi altında tutmaya özen göstermiştir (Türkdoğan, 1977: 113). 1948 yılından başlayarak çıkarılmasına önayak olduğu *İçtimaî Siyaset Konferansları* ile hem genelde 'Sosyal Mesele' hem de özelde işçi-işveren işbirliğini odağa alan sendikacılık araştırmalarıyla özellikle DİSK-öncesi sendikalaşma hareketinde etkili olmuştur. Grev fikrinin önüne geçilmesi için çok çaba sarfetmiş, grevin kötülükleri ve işçi-işveren ilişkilerinde yarattığı tahribat üzerine her fırsatta görüş bildirmiştir (Fındıkoğlu, 1948; Fındıkoğlu, 1951).

NAZİ İLGİSİ

Fındıkoğlu'nun 1950'li yıllardan sonraki 'içtimaî siyaset' önerileri 1930'lu yıllardaki görüşlerine kıyasla çok daha 'normal' görünümündedir. Bunda, uyguladıkları politikaları beğendiği korporatist rejimlerin-özellikle de Hitler Almanyası'nın-çöküşünün ve savaş sonrasında liberal kapitalist sistemin dünya ölçeğinde egemen olmasının büyük etkisi vardır. Fındıkoğlu'nun 'içtimaî siyaset' alanındaki gerçek tercihlerini anlamak için onun 1930'lu yılların ortalarında Nazi yönetiminin 'iktisadî başarılarını' anlattığı metinlerine göz atmak yararlı olacak-

tır. "Dört Yıl Mühlet Sergisi Vesilesile" başlığıyla 1937'de *Ülkü* dergisinde yayımladığı makalede ve 1938'de yayımlanan "Almanya'da İçtimaî Siyaset ve Muvaffakiyetleri" başlıklı yazıda, Nazi yönetiminin 'içtimaî siyaset'ine duyduğu hayranlığı tüm çıplaklığıyla görmek mümkündür (Fındıkoğlu, 1937; Fındıkoğlu, 1938a).

"Almanya'da İçtimaî Siyaset ve Muvaffakiyetleri" başlıklı yazısında "Türkiye'de de müessir, millî bir felsefeden ilham alan bir içtimaî siyaset endişesine olan ihtiyacımıza işaret etmek istiyor ve Almanya'daki olup bitenleri anlatırken, Türkiye'de olup bitenleri ve olup bitecek şeylere verilecek istikametleri düşündürdük arzu ediyorum," diyen Fındıkoğlu Türkiye'de gerçekleşmesine çalıştığı politikaların Hitler Almanyası'nda birer birer fiiliyata geçirilmiş olmasından duyduğu memnuniyeti okurlarıyla paylaşmak ister. Nazi iktidarının işçi ve köylüyü ilgilendiren politikalarını çok olumlu bulur, 'içtimaî siyaset' ve 'Sosyal Mesele' ile uğraşanların yeni Alman uygulamasından ders çıkartmaları gerektiğine işaret eder. Nazi iktidarının 1934 yılında çıkarttığı İş Kanunu ile işçi-işveren ilişkilerinin korporatist bir düzlemde 'uzlaştırılması', Fındıkoğlu açısından takdire şâyandır: "İşverenlerle iş alanların kafasından şahsî menfaat mefhumunu çıkarıp onun yerine kendilerinin de dahil olduğu cemaatin menfaatini koymak: Bu cihet nasyonal-sosyalistlere göre yeni Almanya'nın istediği *Yeni Adam* tipini yaratacak içtimaî, siyasî bir ahlak vücuda getirmek işidir. Böylece zamanla patronlar zümresi içindeki müstebit haleti ruhiye zail olacak, amele sınıfı içindeki komünizm sevdası da kaybolmağa yüz tutacaktır" (Fındıkoğlu, 1938a: 34). Fındıkoğlu, serbest işçi sendikalarının kapatılarak yerine partinin kurduğu ve işçilerin üye olmakla yükümlü bulunduğu *Arbeitsfront*-Emek Cephesi-adlı örgütün geçmesini çok faydalı bulur. Emek Cephe-

si'nin ilk amacının terbiyevî olduğunu iddia eden Fındıkoğlu, bu örgütün "muhtelif teşebbüslerdeki memur, emekçi zümreyi nasyonal-sosyalizmin cihan görüşü ile, felsefesiyle, telâkkileriyle aşınâ kılmak, onların arasındaki yıkıcı ve komünist cereyanları izale etmek" istediğini yazar. İşçi ile işverenin "milletin ve devletin müşterek menfaati namına elele çalıştığı" bu yeni düzende artık "hâkim fikir ne iş alan ameleler, ne iş veren patronlar olmayıp -Topluluk- *Gemeinschaft*'tır" (Fındıkoğlu, 1938a: 32).

Fındıkoğlu, Nazi ideologlarından Feder'in ağzından, kurulan bu yeni rejimin kapitalizm karşısındaki tutumunu da, tasvip ederek, şu cümlelerle anlatır: "Nasyonal-sosyalizm, ferde ve aileye aid olmayan ve kapitalizmin büyümesine yarayan mülkiyeti ortadan kaldıracaktır. Yoksa ferdî mülkiyet esasında muhteremdir. Bu suretle birisi ferdî, diğeri kapitalist mülkiyet olmak üzere iki çeşit mülkiyet ayırırlar ve hücumlarını bu ikinci çeşit mülkiyete tevcih ediyorlar. Artık kazanç ve faiz getiren mülkiyet kapitalizmine nihayet verecek lâzımdır" (Fındıkoğlu, 1938a: 44). Liberal iktisadî rejime karşı getirilen kısıtlamaları öven Fındıkoğlu Almanya'da ferdin artık bir ırk cemaatine bağlı olduğunu yazmakta ve şöyle devam etmektedir: "Devlet [...] İşte bu ırkın teşkilâtlanmış ruhundan ibarettir. O halde parça ve uzuv olan ferdin önce, onun dahil olduğu bütünü, halkı, ırk cemaatini, halk menfaatini düşünmek lâzımdır. Halkın menfaati [...] ferdin menfaatinden [...] önce gelir. Bunun için liberal rejimde olduğu gibi fert başıboş bırakılamaz. Mensup olduğu ırk cemaati menfaatlerine boyun eğecektir" (Fındıkoğlu, 1938a: 45).

Fındıkoğlu'na göre Almanya'da 'Sosyal Mesele'nin bir boyutunu da sanayileşmeyle birlikte köylülerin kırsal alanlardan kentsel alanlara göç etmeleri oluşturmaktadır. Bu da tarımda üretimin azalması, kentlerde yoğun ve kolay de-

netlenemez bir işçi sınıfının ortaya çıkması, kapitalist sisteme özgü işsizlik sorununun dönem dönem yoğunlaşarak sosyal yapıyı bozması demektir. Fındıkoğlu'nun, özellikle 1929 yılında patlak veren Büyük Bunalım ile birlikte korunç düzeylere çıkan işsizliğin Almanya'daki yeni yönetim tarafından nasıl azaltıldığını anlattığı bölüm ibret vericidir: "Bir kısım Yahudiler işlerinden çıkarıldılar, bir kısım Yahudiler, Yahudi düşmanlığından dolayı kendiliklerinden Almanya'yı terk ettiler. Bir kısım sosyalist ve komünist Almanlar şu veya bu sebepten kendiliklerinden Almanya'yı bıraktılar. Muntazam ordu haricinde Hitler ordusu sayısı çoğaldı [...] ilâh" (Fındıkoğlu, 1938a: 38). Bu gibi 'tedbirlerin' işsizliği azaltmada etkisinin yadsınamaz olduğunu yazan Fındıkoğlu; kentlerdeki işsizlere toprak dağıtarak köylere dönüp tarımla uğraşmalarını teşvik eden 'köye dönüş' politikasını da önemser (Fındıkoğlu, 1938a: 48).

Köye dönüş projesi salt ekonomik amaçlı bir politika değildi. Bu politikanın Fındıkoğlu'nu özellikle ilgilendiren yanı, ideolojik arka planıydı. Başka Nazi ideologundan, Darré'den okuyup derleyerek yazdıklarına göz atmakta fayda var: "Bu fikirlere göre içtimaî sınıflar içinde en ziyade köylü, Alman ırkının enerji kaynağıdır. Almanya'nın iktisadî sefaleti, köyün sanayileşmesinden ve köylünün şehre akın etmesinden ileri geldi. O halde köy, köy olarak kalmalı, köylünün de köyünde kalmasını ve ırkının enerji kaynağı olmak hassasını muhafaza etmesini temin eylemelidir. Kısası, toprak ile uğraşan sınıfa bir asalet vermeliyiz, yeni bir toprak asaleti koymalıyız. Bu nazariyenin tatbikatı gecikmedi. 'Hegehöfe' denen numune çiftlikleri kuruldu. Seçme ailelere kolektif surette verilen bu çiftlikler lâıyk olmadıkları takdirde kendilerinden geri alınacaktır. Islaha muhtaç ham toprakların ıslahı ile buralarda Alman ırkının canlı yaratıcı, enerjik ailelerini ye-

tiştirmek siyaseti mühim neticeler verdi" (Fındıkoğlu, 1938a: 48).

Nazilerin istihdamı sağlamada başvurdukları bir diğer metot, kadın işgücünün istihdamdaki payını azaltmaya yönelik tedbirlerdi. Fındıkoğlu yine son derece tasvîpkâr bir anlatımla nasyonal-sosyalizmin, "Cermen ırkının asil addettiği seciyelerine dayanarak kadın ameleli iş ve emek sahasından çekmeği ana siyaset" addettiğini anlatır; kadınların iyi birer ev kadını olmaya teşvik edildiklerini, bunun da devletin kadınlara para ödeyerek evlenmelerini özendirmek politikasıyla başarıldığını nakleder (Fındıkoğlu, 1938a: 41-42).

Fındıkoğlu 1930'lu yıllarda Halk Partisi'nin gerçekleştirdiği hukukî düzenlemelerin, Türkiye'de de benzer bir 'içtimaî siyaset' takip edilmesi yolunda atılmış doğru adımlar olduğu inancındadır: "İnkilâpçı Türkiye'nin millî bir içtimaî siyaset lüzumunu kavradığı aşikârdır. Etraflı bir devletçilik prensibini teşkilâtı esasiyeye sokan Türkiye, bunun icap ettirdiği amelî bilgilere başvuruyor. İş kanununun neşri, Türk ameleleriyle Türk müteşebbisleri arasında muvazeneyi temin edecektir. Büyük arazi sahipleriyle topraksız köylü arasında ahenk temini için mühim bir toprak kanunu kabul olunmak üzeredir. Gittikçe giriftleşen iktisadî işlerimizin ilmi ile uğraşan bir yeni fakülte kuruldu. Bu fakültede ihtisası Almanya'daki içtimaî siyaset olan bir Alman profesörü, içtimaî siyaset nazariyeleri hakkında dersler vermeğe başladı" (Fındıkoğlu, 1938a: 50).

Nazizmin en parlak dönemlerini geçirdiği, Türkiye'de de Tek Parti iktidarının yerleşmiş görüldüğü 1930'lu yıllarda Fındıkoğlu, fikirlerini çok daha serbest bir şekilde dile getirebilmekteydi. Tek Parti iktidarının çözülmesinin ardından, 1945'ten ama özellikle 1950'den sonra yazdıklarında ise, kuramsal çerçevesinin ayrılmaz parçası olan korporatist önerilerini daha çok tarım ve esnaf ko-

operatifçiliği ile işverene bağımlı işçi sendikacılığına yoğunlaştırmıştır. Kuramsal altyapısını ciddi bir biçimde değiştirmeden, günün şartlarını olabildiğince zorlayarak, 'milliyetçi sosyalist' ideolojisini sürdürmüştür. İlk baskısını 1948 yılında yaptığı *İktisat Sosyolojisi Bakımından Sosyalizm* ve 1962 yılında yayımladığı *Karl Marx* adlı kitaplarında daha önceki fikirlerine paralel bir biçimde kendine göre bir sosyalizm tarihi anlatmış, bu tarihe göre Marx'ı yolunu şaşırmış bir sosyalist olarak tarifleyerek gerçek sosyalizmin mülkiyet ilişkilerini reddetmeyen bir akım olduğunu iddia etmiştir (Fındıkoğlu, 1965: 337-589; Fındıkoğlu, 1962a). Sosyalizmin milliyetçi olması gerektiğini düşünen Fındıkoğlu, özellikle Türkiye gibi az gelişmiş bir toplum gözününe alındığında, esas mücadelenin işçi ile işveren arasında değil, gelişmiş emperyalist kapitalist ülkeler ile az gelişmiş ve sömürülen ülkeler arasında olduğunu savunmuştur. Özellikle bu son nokta itibariyle, onun 1930'lardaki *Kadro'nun 'milliyetçi sosyalist' çizgisiyle ne kadar benzeştiği gözlerden kaçmayacaktır.*

Böyle olması doğaldır; çünkü gerek Fındıkoğlu gerekse *Kadrocuların* önemli bir kısmı 'milliyetçi sosyalist' görüşlerinin kuramsal temellerini Werner Sombart'ın yazdıklarına dayandırır. Sombart *Socialismus und soziale Bewegung* (Sombart, 1968) adlı kitabında gerçek sosyalistin kendisi olduğu iddia ederek Marx'ın sosyalizmini kötülemiş; 1934 yılında yayımladığı *Deutscher Sozialismus* [Alman Sosyalizmi] (Sombart, 1937) kitabıyla da sosyalizmin milliyetçi olması gerektiğini, 'nasyonal sosyalist' Hitler'in politikasının gerçek sosyalizmin Almanya'daki tezahürü olduğunu savunmuştu. *Deutscher Sozialismus* kitabı üzerine Halkevleri'nin merkezî yayın organı *Ülkü* dergisinde 1935 yılında yazdığı değerlendirmede Fındıkoğlu eserin kendisinde bıraktığı derin izi şöyle anlatmıştı: "İlkin Sombart'taki ilim sevgi-

sine işaret edelim. Bu sevgi aynı zamanda bir yurtçuluk heyecanı ile de örülmüştür. Eserin başlangıcındaki "Alles für Deutschland" -Her şey Almanya için- sözü düşünce ile toprak arasındaki ilişkinin vecizesidir. Düşünce hayatı halâ işreti ve takma olan Türkiye için bu vecize büyük bir ders kaynağı olmalıdır" (Fındıkoğlu, 1935: 400).

FINDIKOĞLU'NUN ÖNEMİ

Fındıkoğlu, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi'ndeki uzun akademik yaşantısı boyunca, buradaki meslektaşları gibi 'içtimaî siyaset' alanında çalışmış, ancak hepsinden çok daha kapsamlı eserler vermiştir. Meslektaşları -özellikle de doğrudan iktisat ile uğraşanlar- çoğu zaman 'içtimaî siyaset' alanının arkaplanında yatan büyük toplumsal proje ile onu gerekçelendiren fikir akımını verili saymışlar; hiçbir zaman Fındıkoğlu gibi toplumsal hayatın tümünü kapsayan çalışmalara yönelmemişlerdir. O, bir yandan Prens Sabahaddin'i de etkilemiş olan Le Play'den başlayarak Fransız aşırı muhafazakâr düşüncesini ve bu düşüncenin sosyolojik açılımlarını Türkiye'ye taşıırken, bir yandan da hem kendisini hem de salt iktisat ile uğraşan meslektaşlarını etkilemiş olan Sombart ve diğer Alman Kürsü Sosyalistlerinin söylemlerini kendi milliyetçi sosyalist ideolojisinin merkezine yerleştirmiştir. 1930'lu yılların Alman ırkçılığından etkilenmesi ve onun her kavramını -'jeopolitik' dahil- Türk ırkçılığı bağlamında kullanmış olması onu 'sosyal siyaset' ile uğraşan meslektaşlarından farklılaştıran bir diğer unsurdur (Fındıkoğlu, 1946; Fındıkoğlu, 1947: 49-72; Fındıkoğlu, 1958-1959a; Güngör, 1991: 35-36). Batılı muhafazakâr düşüncenin gerek 'sol' gerek 'sağ' kanatlarından etkilenmesi ve Le Play'nin koyu Katolik görüşlerini İslâmî çerçevede yeniden yorumlamasıyla, Fındıkoğlu, 'Türk-İslâm Sentezi' olarak adlandırılan söyleme de önemli girdiler sağlamıştır.